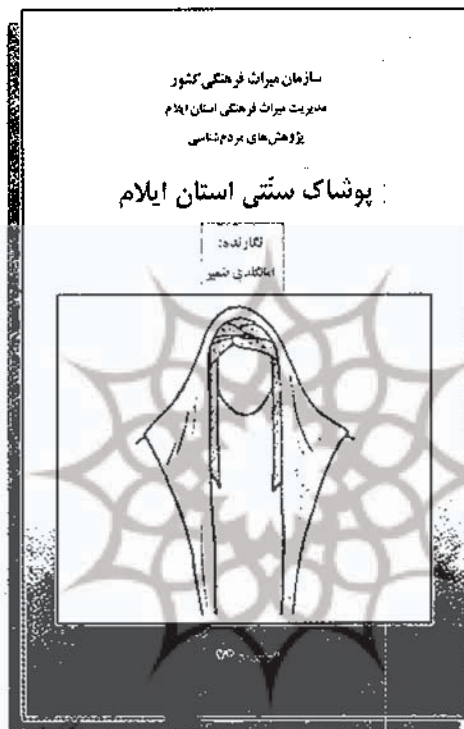

پوشاک سنتی استان ایلام

● مهرالزمان نوبان

■ پوشاک سنتی استان ایلام
■ امانگلدی ضمیر

تزیینات آن معرف شخصیت و منزلت اجتماعی و یا موقعیت اقتصادی و معرف ویژگی‌های فرهنگی آنان به شمار می‌رود. این پوشاک سنتی می‌تواند دلایل فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی به همراه داشته باشد که ریشه در ساختار فرهنگی و موقعیت اقتصادی آنان دارد. تنوع پوشاک زنان به خصوص در سرپوش‌ها، تن‌پوش‌ها و استفاده از زیورآلات و تزیینات و آویزه‌های پوشاک به مراتب زیادتر از پوشاک مردان است. استفاده از هر سرپوش یا تن‌پوش در نزد زنان اغلب به گروه سنی و موقعیت اجتماعی آنان بستگی دارد. در مجموع پوشاک زنان در زیر مجموعه‌ای به شرح ذیل مورد بررسی قرار گرفته است:

۱- سرپوش زنان:

نویسنده در مورد سرپوش زنان می‌نویسد استفاده از سرپوش (سرون Sarwan) در نزد زنان ایلامی نه تنها با توجه به اعتقادات مذهبی الزامی است بلکه از نظر زیبایی و موقعیت اقتصادی حائز اهمیت است. وی سپس می‌نویسد سرپوش‌های مورد استفاده در تمام نقاط استان ایلام تقریباً مشابه است و این مشابهت ریشه در وحدت فرهنگی و قومی اکثر مردم مناطق استان ایلام دارد. البته در این باره به اختلافات موجود در نوع سرپوش‌ها که ناشی از اختلافات ایلی و قومی است، اشاره شده است. نویسنده همچنین متذکر می‌شود که امروزه با توجه به عوامل مختلف از جمله ارتباطات فرهنگی و آرایه الگوهای خاص پوشش و مهمتر از همه

جامعه‌شناسی، جغرافیا و هنر مورد بررسی قرار داده است. آقای ضمیر طی سفر یک ماهه خود به استان ایلام با استفاده از روش نمونه‌گیری آگاهانه تمام نواحی استان ایلام را که شامل پنج شهرستان ایلام، دره‌شهر، دهلران، مهران، و شیروان و چرداول بود، مورد بررسی قرار داد. در انتخاب مناطق نیز شاخص‌هایی همچون تأثیر محیط طبیعی، اقلیمی، نوع معیشت، تفاوت‌های فرهنگی و عشایری در نظر گرفته شده است. این پژوهش هجده نقطه شهری و روستایی را مورد بررسی قرار داده است. بدون اغراق باید گفت این مجموعه تنها مأخذی است که به معرفی پوشاک استان ایلام در سه بخش زنان، مردان و نوزادان پرداخته است. فصل اول این گزارش به پوشاک زنان اختصاص دارد. در این مبحث موارد بررسی شده به طور اجمال به شرح زیر ارایه می‌شود:

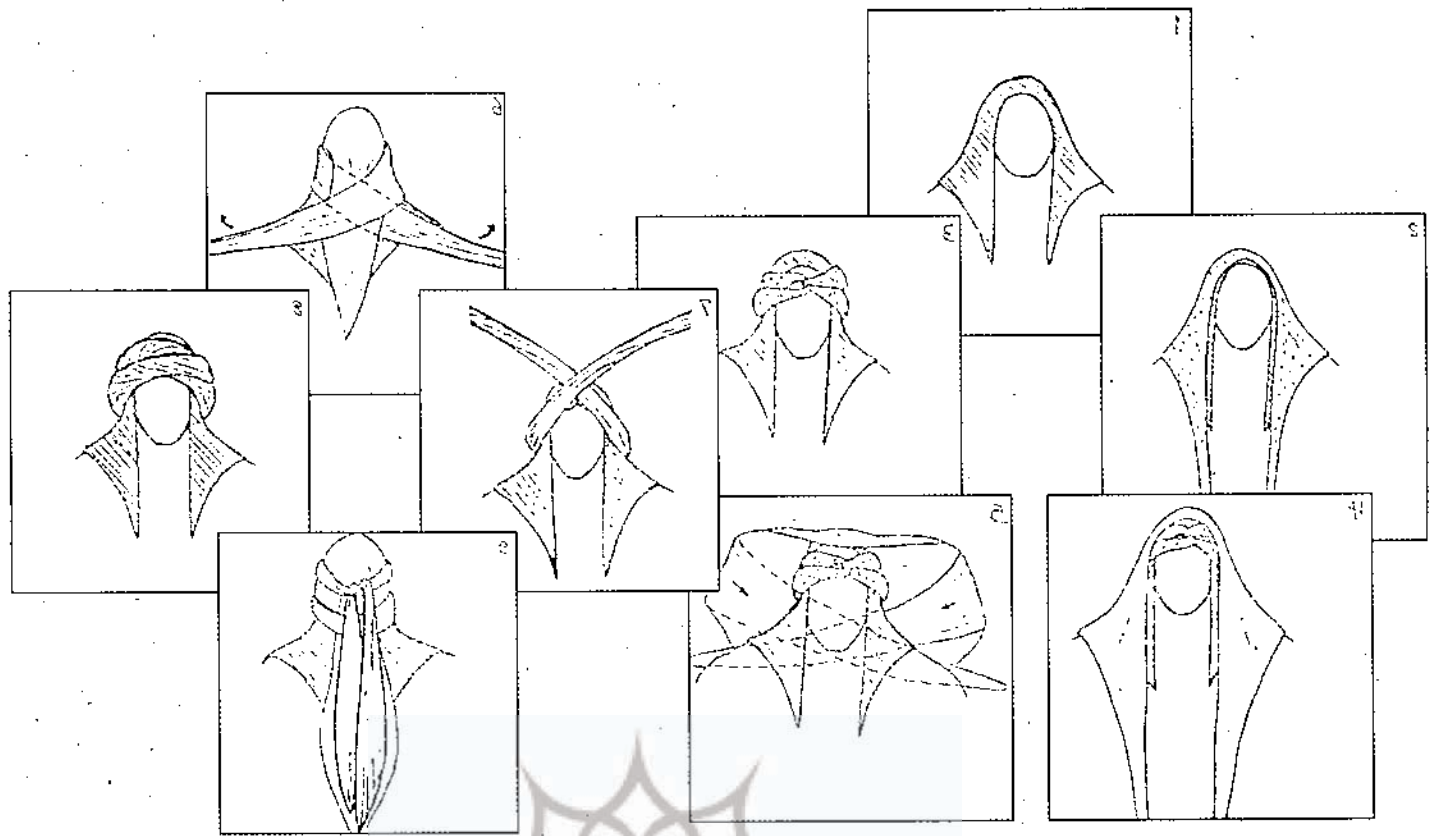
الف - پوشاک زنان:

پژوهشگران ارجمند در مورد پوشاک زنان اشاره می‌نمایند که پوشیدن لباس برای زنان تنها به منظور پوشش بدن نیست، بلکه انتخاب رنگ و نقش پارچه و

انسان همواره با نیروی تفکر، در تمام دوران حیات، در شناخت خود و محیطی که در آن زندگی می‌کند، تلاش نموده است. او ابتدا از جسم آغاز کرد و سپس به مسایل روحی و روانی و ارتباط آن با جسم پرداخت. بر همین اساس حفاظت از بدن در مقابل سرما، گرما از ابتدایی‌ترین مواردی به شمار می‌رفت که از برگ و لیاف درختان شروع و سپس به پوست و پشم حیوانات خاتمه یافت. بنابراین از آنچه که بدن را پوشش می‌دهد و از آن محافظت می‌کند، می‌توان به عنوان یک عامل فرهنگی مؤثر در مسایل مردم‌نگاری و مردم‌شناسی یاد نمود. زیرا که پوشاک زبان گویای ارتباطات فرهنگی - زیستی گروه‌های مختلف انسانی است.

در این مختصر با نگاهی کوتاه به نقد و معرفی «پوشاک سنتی استان ایلام» به عنوان یک عامل مهم فرهنگی - زیستی پرداخته خواهد شد.

پژوهش «پوشاک سنتی» از مجموعه طرح‌های مصوبه پژوهشکده مردم‌شناسی سازمان میراث فرهنگی کشور است که در سراسر ایران به مورد اجرا گذاشته شده است. پژوهش «پوشاک سنتی استان ایلام» نیز در سال ۱۳۷۴ به کوشش آقای «امانگلدی ضمیر» کارشناس ارشد رشته مردم‌شناسی به انجام رسید. این پژوهش‌ها در نتیجه پژوهش‌های میدانی و کتابخانه‌ای فراهم آمده است. نویسنده در این مجموعه اطلاعات جامعی در مورد پوشاک سنتی استان ایلام ارایه می‌کند و پوشاک را از دیدگاه‌های مردم‌شناسی،

تصاویر زیبا و طرح‌هایی که نحوه بستن مراحل مختلف سرپوش زنان را به نمایش می‌گذارد این مبحث از پوشاک را به نحو احسن گویا ساخته است.

۲- تن پوش زنان و تزیینات و زیور آن:

در تمام مناطق ایلام پارچه و تزیینات آن از بازارهای مجاور مثل: کرمانشاه، قصرشیرین، دزفول، پل دختر، سرپل ذهاب و بغداد خریداری می‌شود. در این باره به دوازده نوع تن پوش زنان اشاره شده است که شرایط فصلی، اقتصادی و موقعیت اجتماعی آنها در نظر گرفته شده و اطلاعات کاملی از هر یک از این لباس‌ها به خوانندگان ارائه شده است. از جمله این لباس‌ها می‌توان از: زیرکراس *zirkeras* کراس *keras* سخمه *soxma* یل *yal* خفتان *axftan* کلنجه *kolanye* سرداری *sardari* ثوب *soub* دشداشه *desdase* شوال *sewal* تنکه *toneke* و قیون *qiwan* نام برد.

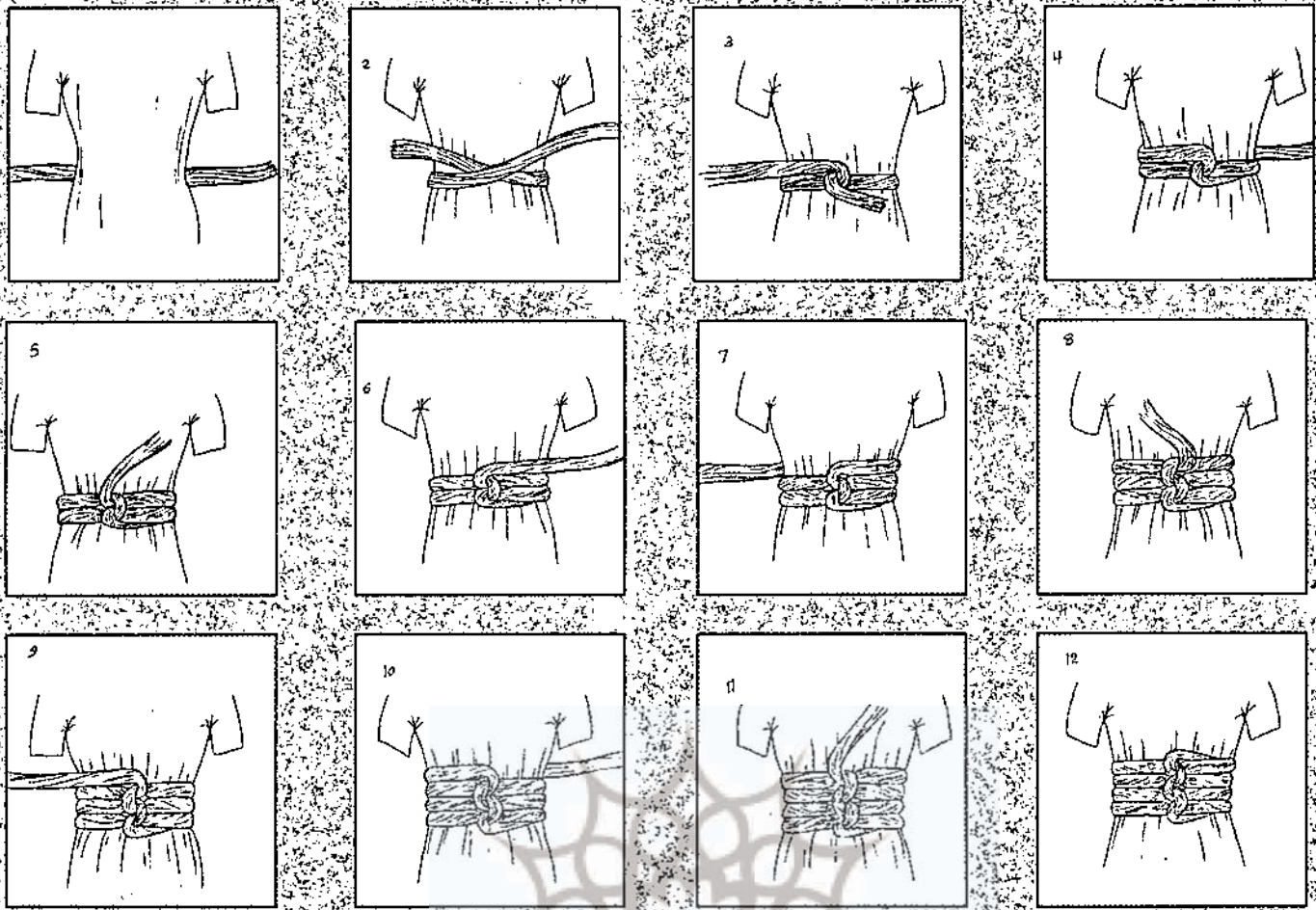
در این تن پوش‌ها به مقدر پارچه لازم، اندازه‌ها، رنگ، جنس، تزیینات، نحوه دوخت و طرز تهیه، طرز رنگ آمیزی، طریقه بافت، مورد استفاده، کارکرد و ترتیب پوشش اشاره شده است. ضمن آنکه با ارائه جدولی تحت عنوان «پراکندگی استفاده از تن پوش‌های زنان در نقاط بررسی شده»، همراه با تصاویر و طرح‌هایی از بعضی از انواع تن پوش‌های زنان به تکمیل بخش تن پوش زنان پرداخته شده است. از آنجا که اکثر تن پوش‌های زنان در مناطق عشایری ایلام با آویزه‌ها و تزیینات خاصی مزین شده است. این

تأثیر عامل جنگ و شهادت (به سبب قرار گرفتن منطقه جنگی)، تغییرات فرهنگی عظیمی در نوع استفاده از سرپوش‌های زنان حادث شده است. چنانچه این امر باعث حذف پوشش‌های رنگی و یا استفاده از چادر سیاه روی آن شده است و به این ترتیب امروزه در اکثر نقاط استان از مقنا *magna* و چادر سیاه استفاده می‌شود که به یقین آن را از تغییرات فرهنگی بیست سال اخیر باید دانست.

در این گزارش به سیزده نوع سرپوش زنان ایلامی به نام‌های: عرقچین *aragcen* کلاو *kelaw* گل‌ونی *gulwani* کتک *kat* سرون *sarwan* هَبر *habar* کساری *kasari* چادر سیه *cadorsiyeh* عبا *aba* قطره *qatra* تاقاری *taqari* ساوه سیه *sawesiyeh* مقنا *magna* (مقنه)، شله *shle* (مخصوص زنان عرب موسیان)، اسابه (مخصوص زنان عرب موسیان) و بان سرون *bansarwan* اشاره شده است. همچنین درباره هر کدام از آن سرپوش‌ها، موارد استفاده، رنگ، جنس، اندازه، زیورات و تزیینات، نقوش، نحوه بستن، نحوه دوخت، کارکردها، مناسبت‌های پوشیدن آن، استفاده آن در نزد دختران یا زنان، نحوه تهیه و... مطالبی ارائه شده است. به این ترتیب در مورد سرپوش‌ها نه تنها اطلاعات جامع و کاملی در اختیار مطالعه کنندگان گذاشته شده است بلکه با ارائه جدولی تحت عنوان «ترتیب پوشش سرپوش‌های زنان» و «پراکندگی استفاده از انواع سرپوش‌های زنان» در تمام نقاط بررسی شده همراه با

تزیینات و آویزه‌ها در اکثر مناطق استان ایلام به جز در تن پوش زنان عرب منطقه موسیان قابل رویت است. اسامی این تزیینات عبارتند از: اقراج *egrac*، قروشی، پالینه *paline*، پنجه *panye*، رخته *rexta*، گوی *goy*، بان چیوه *ibangewe*، میرگ *amiyrag*، لپک *dapag*، دلریا *delroba*، گل کیف، میل *amil*، گلنگ *golang* و گوشه ولی *gosewali* در جدولی تحت عنوان «آویزه‌ها و تزیینات مورد استفاده در هر یک از تن پوش‌های زنان در نقاط بررسی شده» ارائه شده و به طور مختصر در مورد اندازه، نحوه استفاده، محل استفاده در لباس، نحوه تهیه، جنس و مکان ساخت، اشاره شده است. در تصاویر زیبای این گزارش تزیینات را می‌توان مشاهده نمود.

علاوه بر تزیینات لباس، زنان خود را به زیورهای گوناگونی می‌آرایند. در این استان استفاده از زیور تنها برای زیبایی نیست بلکه نشان و علامتی است که موقعیت اجتماعی و اقتصادی هر فرد ایلامی را بیان می‌دارد. به عنوان مثال آویزان کردن لیوانه *litwane* به بینی در بین عشایر ملکشاهی و بستن پاهالاله *pahelate* به مچ پا در تمام استان، نشانه تاهل به شمار می‌رود. این رسم در بین اعراب منطقه موسیان (پتک عرب) نیز متداول است. هر چند که امروزه در اکثر مناطق استان ایلام از این نشانه‌ها که در گذشته علامتی برای مشخص شدن زن شوهردار بود، استفاده نمی‌شود. همچنین استفاده از سرون *sarwan*‌های منجوق‌دوزی شده با تزیین آویزه‌های نقره، گوی، قروشی نشانی از

اما یکی از خصوصیات بارز این خطه تزئین بدن زنان با خالکوبی است که معمولاً خالکوبی علاوه بر زینت، جهت رفع درد نیز انجام می‌شود. برای خالکوبی از ریشهٔ علفی خاردار به نام کلکام *kelkam* که مخصوص مناطق گرمسیری است و دوده چراغ استفاده می‌کنند. برای این منظور ابتدا نقش مورد نظر را که اغلب نقش ستاره، ماه، نقطه چین‌های مثلث شکل و... را در جای مورد نظر رسم کرده. سپس روی آن را مواد خالکوبی ریخته و با سوزن تمیز روی طرح می‌زنند تا خون بیرون بزنند. آن‌گاه محل خالکوبی را با پارچه می‌بندند تا زخم خوب شود. این عمل توسط زنان و مردان ماهر و با کولی‌های دوره‌گرد انجام می‌شود. زنانی که بچه‌دار نمی‌شوند زیر ناف خود را خالکوبی می‌کنند. عروس‌ها هم اشکال ماه و ستاره را روی بدن خود خالکوبی می‌کنند تا بختشان همچون ماه و ستاره شود. علاوه بر این موارد، به استفاده از سرمه برای چشم و ابرو، و حنا برای مو نیز اشاره شده است.

ب- پوشاک مردان:
پوشاک مردان همانند پوشاک زنان از تنوع جنس و رنگ چندانی برخوردار نیست، به بیان دیگر پوشاک مردان ساده و بدون تزئین و عاری از هرگونه زیور و آویزه است. مواد اولیهٔ تن پوش مردان برخلاف تن پوش زنان همه از استان ایلام فراهم می‌شود. پوشاک مردان نیز در ارتباط مستقیم با موقعیت اقتصادی خانواده و شرایط اقلیمی است. از آنجا که اغلب مردان به کار دامداری مشغولند، لذا در فصول سرد سال برای رفع این نیاز از

می‌نویسد که در منطقه آبدانان، عروس لباسی به نام شلنگ *selang sang* می‌پوشد. این لباس نوع کراس مخمل زردار است که تمام قسمت‌های آن از زر ریشه دارد. عروس در این منطقه به هنگام آمدن به خانهٔ داماد سریندی از نوع «گل و نی» با زمینهٔ سفید و زرد به سر می‌بندد که در اصطلاح به آن پوشیه *posiye* گویند. هر چند که نویسندگان در فرصت کوتاه مطالعاتی خود نهایت تلاش را به عمل آورده‌اند ولی هنوز جای مطالعه این بحث باقی است.

۳- **پایوش زنان**
نویسنده به صورت اجمالی می‌نویسد: پایوش سنتی زنان در واقع همان پایوش‌های مردانه بوده است که فقط منجوق روی بافته‌های رویی تنها تمایز با کفش مردان است. در مجموع کفش زنان تنوع چندانی نداشته بلکه فقط از گیوه *giwe*، کلاوش *kelaws* کالا *kala* (کالا چتری) و آژیبه *aziye* به عنوان پایوش زنان استفاده می‌کرده‌اند. امروزه زنان کفش چرمی و پلاستیکی به پا می‌کنند. علاوه بر این نوعی دمپایی با تزئین منجوق نیز کاربرد دارد. استفاده از جوراب بخصوص جوراب پشمی نیز در بین عموم معمول نبوده است.

۴- **آرایش مو و تزئین بدن:**
زنان برای آرایش مو معمولاً به دو صورت گیسوان خود را می‌بافتند. این دو مورد بافت مو به نام گیس چن *gisčen* و خرما چن *xormacen* خوانده می‌شود.

قدرت اقتصادی و موقعیت اجتماعی برتر فرد استفاده‌کننده، بوده است. استفاده از شلوارهایی با تزئین در دمپا به نام پایونه *pawine* علاوه بر نشان ازدواج، بیان‌کنندهٔ اعتقادات مذهبی در رابطه با عفت و پاکدامنی زن متأهل به شمار می‌رود. در این استان هفت نوع زیور به اسمی: سرور *sarwan* لیتوانه *litwane*، گوشخواره *gousxare*، ملون *melwan*، دس وینه *daswine*، پایونه *pawine* و پاهالاله *pahelale* به صورت کامل به بحث کشیده شده است. به صورتی که نوع استفاده، محل استفاده، جنس، اندازه، محل تهیه، استفاده از آنها در رابطه با اعتقادات و قومیت‌ها، موقعیت اقتصادی و اجتماعی به خوبی مورد بررسی قرار گرفته است. در این بخش نیز در جدولی «پراکندگی استفاده از زیورات زنانه در نقاط بررسی شده استان قم» با دقت تمام مشخص شده است. در تصاویر ضمیمه این گزارش هم، نحوهٔ کاربرد زیور زنان قابل رویت است. نویسنده براساس مطالعات خود می‌نویسد پوشاک زنان بخصوص در جامعه عشایری از تنوع چندانی برخوردار نیست و تنها تفاوت در نوع جنس پارچه بین دو قشر غنی و فقیر است. به هنگام عزاداری هم معمولاً زنان لباس سیاه به تن می‌کنند و در هنگام فوت همسر زیورهایی که نشانهٔ تأهل است از تن بیرون می‌آورند. روی عروس را با پارچه سفیدی به قطع $1/5$ در $1/5$ متر که عرب‌ها به آن چقیه *cefyę* گویند، می‌پوشانند. این رسم در بین لرها و کردهای ایلام مرسوم است. نویسنده با شرح مختصری از لباس عروس در آبدانان

نمدهایی به صورت جلیقه آستین دار، استفاده می‌کنند. مردان در مقایسه با زنان در حفظ پوشاک سنتی ایلام سهم بیشتری دارند. امروزه اگر چه مردان از پوشاک سنتی کمتر استفاده می‌کنند اما در مناسبت‌ها، جشن‌ها و در بین عشایر به هنگام کوچ، مردان تمایل بیشتری نسبت به زنان در پوشیدن لباس سنتی خود دارند. با توجه به توضیحات مختصر فوق پژوهشگر پوشاک مردان را در سه بخش زیر مورد بررسی قرار داده است:

۱- سرپوش مردان:

سرپوش مردان تنوع چندانی ندارد. سرپوش اصلی همان کلاه نمدی است که نمدمالان در منطقه آن را تهیه می‌کنند. سایر سرپوش‌های پارچه‌ای را از بازارهای بیرون تهیه می‌کنند. تمام سرپوش‌های مردان بدون تزئین و زیور است و در مجموع به چهار نوع سرپوش به شرح زیر اشاره شده است: عرقچین aragcen، کلاه keilaw، لچک dacag، می‌زر mizar پژوهشگر ضمن اشاره به اسامی سرپوش‌ها به توضیح جنس، رنگ و نحوه تهیه آنها پرداخته است و همراه با تصاویر و طرح‌های ارایه شده از مراحل تهیه کلاه نمدی و طریقه بستن بعضی از سرپوش‌های مردان، اطلاعات جامع و کاملی را به وضوح بیان داشته است.

۲- تن‌پوش مردان:

تن‌پوش اصلی مردان در استان ایلام تولید می‌شود که اغلب از فراورده‌های پشمی گوسفندان است. امروزه متأسفانه به دلیل رواج الگوی مصرف شهری در مناطق عشایری و روستایی استفاده از تن‌پوش اصلی، از رونق خاص گذشته خود افتاده است. تن‌پوش مردان ساده و بدون هرگونه نقش و آویزه است. مردان به هنگام پوشیدن تن‌پوش سنتی خود اسلحه شکاری و دوربین به همراه دارند و بگده begde (نوعی خنجر) به کمر می‌بندند. همچنین استفاده از شال کمر به همراه تن‌پوش به نام قطره qatra و ستره setra جزو الزامات پوشش این دو نوع لباس است. از تن‌پوش نمدی مردان در فصل سرما، هنگامی که در کنار دام هستند، استفاده می‌کنند. شلوار مردان در گذشته دمپای گشادی داشته که امروزه تنگ‌تر شده است و در اصطلاح محلی به آن شوال جافی sewal jafi گویند. در مجموع تن‌پوش مردان شامل ده مورد زیر است: ژیرکراس (ژیرکرواس، ژیرجمعه، ژیرشو sew فانیله fanile)، کراس keras (کرواس kerwas، جمعہ joma شو sew)، قطره qatra (جوخا coxa، چوقا coqa)، ستره setra، سخمه soxma (زخمه zoxma، جلیقه jelisq)، فرجی faraji، رزن کت rezankut، دش‌دشده desdase، قیپوت qobout، قیون qiwana، شوال sewal. در توضیح این تن‌پوش‌ها به اندازه، رنگ، جنس، نحوه دوخت، طرز تهیه و بافت، و کاربرد آنها اشاره شده است. مضاف بر اینکه با ارایه جدولی تحت عنوان «پراکندگی استفاده از تن‌پوش‌های مردان در نقاط بررسی شده»، همراه با تصاویر و الگوهای طراحی شده، مطلب را کاملاً به نظر خوانندگان رسانده است.

۳- پاپوش مردان:

شرایط طبیعی حاکم بر استان همچون کوهستانی بودن، وجود سنگریزه و علف‌های خاردار برای کسانی که باید در این مناطق امرار معاش کنند، استفاده از پاپوش را الزامی ساخته است. مردان اغلب از پاپوشی به نام کلاوش kelaws استفاده می‌کنند که قسمت تختانی آن لاستیک است. استفاده از گیوه giwe به سبب آنکه قسمت تختانی آن از جنس پارچه کوبیده فراهم آمده است به علت استهلاک زود آن، در مناطق پر باران یا سنگریزه‌دار مقرون به صرفه نیست.

با توجه به توضیحات مختصر فوق پاپوش مردان استان ایلام به پنج شکل به اسامی: جورا joraw، گیوه giwe، کلاوش kelaws، آژیہ azie و کالا kala قابل رویت است. نگارنده ضمن توضیح هر کدام از این پاپوش‌ها به موارد استفاده، رنگ، جنس، نحوه بافت، اندازه و محل تهیه آنها اشاره کرده است.

ج - پوشاک نوزادان:

نوع و جنس پوشاک نوزاد در ارتباط با وضعیت اقتصادی و اجتماعی والدین است. خانواده‌های فقیر معمولاً از پارچه کهنه (شر ser) برای نوزاد، پوشاک فراهم می‌آورند. ضمن آنکه در اکثر نقاط استان ایلام رسم است که لباس و سایر لوازم اولین نوزاد مثل گهواره، بالش، لحاف، تشک و... از طرف خانواده مادر نوزاد به عنوان چشم روشنی تهیه و در اختیار آنان قرار گیرد. این رسم فقط برای اولین نوزاد و برای یکبار انجام می‌شود. تهیه پوشاک برای نوزادهای بعدی به عهده والدین است. بعد از چهل روز بچه را حمام کرده و لباس تازه‌ای را که از دستفروشان (انجلسی‌ها) خریداری کرده‌اند به تن نوزاد می‌کنند. نوزاد را معمولاً تا یک سالگی قنداق می‌کنند و ناف بریده شده او را به نشانه زیاد شدن عمر به قنداق وی می‌بندند. معمولاً استفاده از مهره‌های رنگی برای دفع چشم زخم کودک نیز رایج است. هنگام راه افتادن فرزند، زنگوله‌ای کوچک به پاهای وی می‌بندند. از آنجا که پوشاک نوزادان و کودکان تنوع چندانی ندارد، پژوهشگر این طرح نیز مطالب چندانی در این باره ننوشته است.

در خاتمه این پژوهش به بررسی پوشاک در ادبیات شفاهی همچون در اشعار مثل:

بگردم دجی کلنجه گه ورت bekaram daji
kolanje ga warat waruz walapo sow saw ziresarat
و روژ والاپوش و شو ژیر سرت
برگردان:

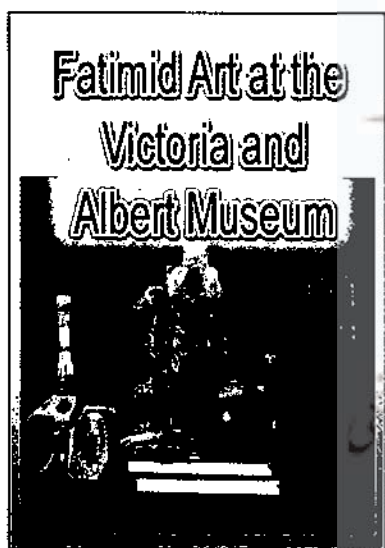
مرا به جای کلنجه‌ات به تن بکن تا روز تن‌پوش
شب زیر سرت باشم - ولای برزی قیو ناز وسیه wala
way barzi qiwana wasya xii saraw mal jahalil siya
خیل سرو مال جا هلیل سیه
برگردان:

ای قد بلند و شال کمر با ناز بسته
قاتل جوانان تو هستی
و در چیستان‌ها، ضرب المثل‌ها، لایلی‌ها و باورها به گونه‌ای مختصر پرداخته شده است و با دقت نظری که نویسنده در انجام کار داشته ۱۳۹ اصطلاح مربوط به پوشاک این استان را در ضمیمه‌ای در پایان گزارش همراه با شرح مختصر، جمع‌آوری نموده است.

آثار هنری فاطمیان در موزه‌های ویکتوریا

و آلبرت

Fatimid Art at the Victoria and
Albert Museum
by Anna Contadini
Victoria & Albert Museum, Nov 1998, 160P
ISBN: 1851771786

اثر حاضر در پنج فصل به آثار هنری دوره فاطمیان می‌پردازد. فصل اول به (Rock Crystal) و فصل دوم به منسوجات (Textiles) پرداخته است. در فصل سوم مبحث سرامیک‌ها (Ceramics) دنبال می‌شود. در فصل چهارم به شیشه (Glass) اشاره می‌گردد در فصل آخر به آثار فلزی و چوبی هنرمندان دوره فاطمیان می‌پردازد. کتاب حاضر در پایان با کتاب‌شناسی و تصاویر رنگی همراه شده است.